

Invalidi i društvo

Gojko Zovko

Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta
Sveučilište u Zagrebu

Izvorni znanstveni članak

UDK: 3-056.266.161

Primljeno: ožujak 1999.

Ovaj rad se bavi socijalnom problematikom invalida. U uvodnom dijelu autor se osvrće na definiciju, uzroke i udio invalida u općoj populaciji. Zatim daje kritički povijesni prikaz odnosa društva prema takvim osobama, posebno naglašavajući metamorfozu stavova prema njima.

U tom kontekstu se prikazuje utemeljenje i djelovanje izdvojenog tj. segregacijskog sustava koji nije korespondirao s otvorenim tj. općim sustavom edukacije i socijalizacije.

Kritikom tog sustava naznačavaju se prednosti integracije i zagovara školovanje, rad i život invalida u otvorenoj socijalnoj sredini. Kreiranjem i vrednovanjem uspješnosti socijalne integracije na internacionalnoj i nacionalnim razinama došlo se do relevantnih spoznaja koje su poslužile kao smjernice za izradu strategije politike i programa integracije za razdoblje do 2010. godine. Ključni činitelj te strategije je zalaganje za socijalna, ekonomska, kulturna, civilna i politička prava svih, pa i invalida.

Na kraju su naznačeni mogući pravci aktivnosti u Republici Hrvatskoj koji bi mogli biti u funkciji kreiranja socijalne politike i socijalne skrbi usmjerene u pravcu ostvarivanja društva pluralne demokracije, društva ljudskih prava, društva svih njegovih članova, društva socijalne pravde i društva socijalnih pogodnosti.

Ključne riječi: segregacija, kriza rehabilitacije, strategija politike integracije, model inkluzivne integracije, "Društvo za sve", ljudska prava.

POJAM INVALIDNOSTI

Termin invalidnost se odnosi na različite vrste i stupnjeve oštećenja, teškoća ili smetnji, odnosno nepravilnosti u području fizičkog, psihičkog, psihofizičkog i socijalnog razvoja. On pripada kategoriji tzv. opće, za razliku od posebne i pojedinačne, terminologije invalidnosti. Slično terminu defektnost, on ima negativni prizvuk, jer umjesto preostalih sposobnosti u prvi plan ističe ograničenost, smetnju, nesposobnost i sl. te tako pridonosi stigmatizaciji i etiketiranju osoba na koje se odnosi. Kako su termini s negativnom konotacijom pod udarom kritike kojom se zahtijeva uvođenje afirmativne terminologije, to se u djelatnostima socijalne skrbi i prosvjete, ne samo u nas nego i

u inozemstvu, sve češće susreću alternativni termini kao: smetnje, teškoće, pa i posebne potrebe koji su na tragu ublažavanja negativnog prizvuka, ali i oni, iako u manjoj mjeri, pridonose obilježavanju. Za razliku od toga u našoj legislativi i dalje dominiraju termini s negativnom konotacijom. Uzrok je tome, vjerojatno, u razini ekonomskog razvoja naše zemlje koja, zbog visokih troškova rehabilitacije, ne dozvoljava ignoriranje postupka dijagnosticiranja i kategoriziranja takvih osoba. Zbog toga, kao i zbog očekivanoga nesrazmjera između teorijskih nastojanja i pretpostavki njihova praktičnog ostvarivanja, i u ovom radu ostajemo kod termina invalidnost.¹

Umjesto termina invalidnost, nerijetko se rabi i termin hendikepiranost (*handicap* – han-

¹ Prema Klaić, B.: *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1958., str. 553, validan (lat.) = zdrav, jak, čvrst, moćan, koji vrijedi, punovrijedan; invalidan (lat.) = nejak, slab, nemoćan, čovjek koji je u ratu ili vršenju svoga zanimanja stradao i postao potpuno ili djelomično nesposoban za rad.

Prefiks in - latinski, ima odrično značenje u imenicama, tj. lišavajuće značenje u odnosu na glavnu riječ, npr. oficijelno – inoficijelno.

dicapped) koji je kovanica engleskih riječi *hand* = ruka i *cap* = kapa, a asocira na povijesno težak socijalni položaj i siromaštvo invalida. Hendikep znači gubitak, nedostatak ili ograničenje mogućnosti, prigode ili šanse za ravnopravno sudjelovanje u životu društvene zajednice. Njime se pojašnjava nesuglasje ili suprotnost, pa i sukob, između osobe i njene okolice zbog čega je nužno dijagnosticirati i kontrolirati ne samo činitelje na strani osobe nego i na strani njene okolice koji podupiru ili koče ostvarivanje jednakih mogućnosti svima.

Promatrano s tog aspekta, društvo koje propusti uvažiti mogućnosti i potrebe svojih članova, uključujući i invalide, kreira hendikepiranost stanovitog postotka vlastite populacije. To se posebno odnosi na pristupačnost i aktivno sudjelovanje prema vlastitim potencijalima te uklanjanje socijalnih i fizičkih barijera koje mogu stajati na putu radne i socijalne afirmacije ne samo invalida, nego i ostalih članova konkretnog društva.

UZROCI INVALIDNOSTI

Razvoj čovjeka nerijetko odstupa od tzv. prosječnoga ili standardnog razvoja. To se odstupanje može javiti u obliku natprosječnog – ubrzanog ili ispodprosječnog – usporenog, nepravilnog ili, čak, ograničenog razvoja. U prvom je slučaju riječ o natprosječnim, darovitim i talentiranim, a u drugom o invalidnim osobama.

Uzroci invalidnosti su veoma različiti i brojni, a uvjetno ih možemo podijeliti na:

- nasljedne i stečene,
- endogene i egzogene,
- organske i funkcionalne,
- traumatizme i bolesti, itd.

Ti se uzroci nerijetko međusobno prožimaju pa se svaka njihova podjela, bar donekle, može smatrati artifičijelnom. Ipak ih se, u za to područje relevantnoj literaturi, najčešće dijeli na nasljedne, organske i socijalno-kulturne.

Izrazit primjer skupine nasljednih uzroka su: kromosomske aberacije, prirodene greške metabolizma, obiteljska opterećenja i sl. Ova je vrsta uzroka još uvijek nedovoljno poznata, a na nju se, osim dobro organiziranom prevencijom, ne može učinkovito djelovati.

Organski uzroci mogu nastati prije rođenja (prenatalni), tijekom porođaja (perinatalni) i nakon porođaja (postnatalni) te u ranom djetinjstvu, školskom ili kasnijem životnom razdoblju. Ovi su uzroci najbrojniji, a na njih se medicinskim i preventivnim mjerama može uspješno djelovati.

Što se tiče socijalno-kulturnih, tj. ambijentalnih činitelja kao mogućih uzroka invalidnosti, i pored kontraverznih mišljenja o njihovoj ulozi, čini se opravdanim istaknuti da oni rijetko, ili gotovo nikada, sami po sebi i sami za sebe ne generiraju invalidnost nego se uvijek javljaju zajedno s već spomenutim ili drugim mogućim uzrocima.

Pa ipak, socijalno deprivirana, odnosno subkulturalna okolina, koja se značajno razlikuje od kulture šireg društva ili je čak s njome u sukobu, nije dovoljno stimulativna za razvoj osobe, a nerijetko ga može usporavati i kočiti.

Naznačene skupine uzroka mogu se u svakom pojedinom slučaju javiti, bilo odvojeno bilo u kombinaciji, s ostalim uzrocima. U vezi s time se čini opravdanim istaknuti da je etiologija invalidnosti iznimno složena i još uvijek nedovoljno istražena. Osim toga, učestalost klasičnih uzroka je sve manja, neki od njih čak i nestaju dok se, istovremeno, javljaju novi dosad manje zastupljeni pa i nepoznati uzroci, kao npr. zračenje i ekološki uzroci među kojima posebno mjesto pripada zagađenju vode, zraka, hrane itd.

ZASTUPLJENOST INVALIDA U OPĆOJ POPULACIJI

Danas nema pouzdanih podataka o udjelu invalida u općoj populaciji.² Iako njihov broj varira ovisno o više činitelja, većina statističkih podataka i procjena ukazuje na njihovu 10% zastupljenost. Među činiteljima koji značajno djeluju na povećanje broja invalida, svakako su: loše sanitarne prilike, slaba ishrana, nedovoljno razvijena medicinska služba, epidemije, potresi, poplave, porast prometa, zagađenje vode, zraka, hrane itd. Na broj invalida utječu i ratovi kojih je, prema mišljenju Roberta Kaplana, urednika časopisa *The Atlantic Monthly*, posljednjih četrdesetak godina, uglavnom u zemljama u razvoju, bilo oko 160 koji su uzrokovali 7 milijuna poginulih na bojnopolju i

² U svijetu živi oko 580 milijuna invalida koji čine najbrojniju "svjetsku manjinu".

30 milijuna ranjenih. Tome treba dodati i više-struko veći broj zlostavljanih te prognanih i izbjeglih što, na žalost, nije mimoišlo ni Republiku Hrvatsku tijekom Domovinskog rata.

U vezi s ratnim i poratnim prilikama poseban su problem nagazne protupješačke mine koje, također, bitno utječu na povećanje broja invalida. Prema podacima Međunarodnog Crvenog križa oko 110 milijuna takvih mina je posijano na teritoriju više od 60 zemalja. One tjeđno uzrokuju ozljede ili čak smrt oko 500 osoba. Procjenjuje se da su troškovi liječenja i rehabilitacije tako traumatiziranih osoba oko 100 puta veći od troškova uklanjanja mina.

Na povećanje broja invalida utječe i produženje čovjekova života koje će u sljedećem razdoblju rezultirati povećanjem postotka starijih osoba. Tako će udio starijih od 65 godina do 2020. godine u svjetskoj populaciji porasti za oko 50%. Istovremeno će se smrtnost novorođenčadi smanjiti, a trajanje njihova života produžiti. I statistički podaci međunarodnih organizacija i ustanova pokazuju da s produženjem života čovjeka raste i broj bolesti, oštećenja ili hendikepiranosti, zbog čega će život narednih generacija biti obilježen većim brojem osoba s nekom od mogućih vrsta invalidnosti.³

Na udio invalida u općoj populaciji, prema mišljenju Enriquea Ellissadea, predsjednika Latinsko-američke fundacije "Urugvaj", utječu i siromaštvo te ekonomska nerazvijenost, jer se ti činitelji i tjelesna, senzorička i mentalna invalidnost uzajamno podupiru uzrokujući nastanak brojnih skupina marginalnih, ovisnih i segregiranih ljudi kojih se broj povećava geometrijskom progresijom.⁴ U vezi s relacijom siromaštvo – nepismenost – invalidnost čini se važnim i podatak UNESCO-a, čija je služba ustanovila da je u svega 9 zemalja koncentrirano 75,2% nepismenih današnjeg svijeta (Indija, Pakistan, Bangladeš, Kina, Nigerija, Indonezija, Brazil, Egipat i Islamska Republika Iran). Prema klasifikaciji Svjetske banke navedene su zemlje, izuzev Brazila, među najsiro-

mašnjima u svijetu, a istovremeno imaju i najveći postotak invalida. Čini se da te zemlje nemaju samo slične geografske karakteristike. Dakle, siromaštvo se javlja uzrokom invalidnosti i *vice versa*, iz čega slijedi da u siromašnim zemljama nalazimo srazmjerno veliki broj invalida. Upravo je, zahvaljujući siromaštvu, posebice u ruralnim i polururalnim područjima u kojima nedostaju odgovarajuće službe i usluge, pojačana izolacija invalida kojih se ovisnost o drugima povećava i onemogućuje njihovo aktivno uključivanje u razvojne socijalne programe. Posljedica je da oni, kao marginalni individuumi, tavoro unutar obitelji ili lokalne zajednice. To se posebice odnosi na žene i muškarce iznad 65 godina, koji su nerijetko izloženi ne samo siromaštvu nego i socijalnoj izolaciji. Takvu njihovu položaju u nekim zemljama pridonose i pojedini tradicionalni religijski stavovi koji su invalide učinili objektima samilosti i karitasa. Također su tradicionalni paternalistički pristupi i službe, te institucionalizacija, u nekim društvima odigrali glavnu ulogu u potiskivanju invalida na periferiju društva, zbog čega su se oni, da bi preživjeli, u pojedinim sredinama nerijetko odavali prosjačenju, pa i prostituciji.

Što se pak tiče razvijenih zemalja, tu je situacija znatno povoljnija ne samo zbog većeg obuhvata i organizirane rehabilitacije, nego i zbog povoljnijih uvjeta školovanja, zapošljavanja i uključivanja u aktivni život društva. Pa ipak, i u tim zemljama nalazimo niz problema koji stoje na putu daljeg unapređenja osposobljavanja i podizanja kvalitete življenja tih osoba. Jedan od takvih problema je i zapošljavanje. Poslodavci, naime, nerijetko odbijaju zaposliti invalide zbog loše percepcije o njihovoj produktivnosti, čestom izostajanju s posla, visokom stupnju rizika od ozljeda, visoke cijene osiguranja te moguće nespremnosti ostalih radnika da ih prihvate kao suradnike na radnome mjestu. Zaposleni pak nerijetko doživljavaju diskriminaciju zbog nižih plaća za isti posao, promotivnih nepogodnosti, stereotip-

³ Službena statistika o udjelu invalida u populaciji ovisi i o Međunarodnoj klasifikaciji, odnosno definiciji invalidnosti. Ključna pitanja u odnosu na koja je nužan konsenzus Međunarodne zdravstvene organizacije, Komisije za socijalni razvoj Ujedinjenih naroda, UNICEF-a i Međunarodne akademije o obrazovanju su: shema klasifikacije, izbjegavanje pejorativne terminologije i urgentnost kontrole činitelja okoline.

⁴ U vezi s time čini se važnim podsjetiti da je na 42. Međunarodnoj konferenciji o odgoju i obrazovanju, održanoj u Ženevi 1990. godine, prihvaćena teza da je nepismenost odraz siromaštva, odnosno da ta dva činitelja istovremeno mogu biti i uzrokom i posljedicom drugoga, pa ti činitelji tvore svojevrсни *circulus vitiosus*. Zanimljivo je da invalidnost zauzima posebno mjesto unutar toga kruga na tragično prirodan način.

nog zapošljavanja, nedovoljnog rada na proširenju dijapazona njihovih zanimanja, opreme radnih mjesta, uvjeta rada itd.

STAVOVI PREMA INVALIDIMA

Tijekom povijesti se odnos društva prema invalidima mijenjao. U prvobitnoj zajednici su prema njima bili netolerantni. Takve se osobe smatralo nekorisnima, jer nisu bile u stanju sudjelovati u aktivnostima važnim za preživljavanje. Zbog toga ih se, u kriznim situacijama (borba s drugim plemenima ili divljim životinjama, prirodnim nepogodama kao što su zima, glad, poplave itd.), ostavljalo po strani, prepustene sami sebi – nezaštićene, kao teret koga se trebalo riješiti. Vrijednost pojedinca cijenila se, dakle, prema njegovu doprinosu u pribavljanju hrane i obrani.

U antičko doba je u Sparti bilo dopušteno fizičko likvidiranje novorođenčeta, prema predanju najčešće bacanjem u klance planine Tajget, ali tek nakon što ga je pregledao najstariji u "filii" i dao dozvolu za takav postupak. U Ateni se takvo dijete moglo "izložiti", tj. ostaviti pored puta ili u šumi.

U Starom Rimu su roditelji mogli odstraniti svoje invalidno dijete tek nakon što ga je, neposredno nakon rođenja, pregledalo 5 odraslih susjeda i dalo svoj pristanak za izlaganje. To se obično obavljalo puštanjem takvog djeteta u košari od pruća niz rijeku Tiber.

Izlaganje invalidne djece u starih Hebreja bilo je zabranjeno, ali se takve osobe moglo prodati za robove. U njih su odrasli slijepi služili kao kućni učitelji, okretali ručne mlinove i radili druge korisne poslove, a zbog njihova iznimno pouzdanog pamćenja podrugljivo su ih nazivali "košare znanja".

O položaju invalida u staroj Kini i Indiji zasad nemamo pouzdanih podataka, ali se u Kini smatralo da slijepi imaju razvijeno pamćenje i mišljenje, a i indijske "Vede" spominju invalide.

Dakle, u antičko je doba prema invalidima uglavnom dominirao netolerantan stav, pa za njih nije ni bilo moguće organizirati sustavnu brigu i zaštitu.

U srednjem vijeku se stav prema tim osobama donekle izmijenio. Netolerantan odnos

se postupno transformira u tolerantan temeljen na ideologiji kršćanstva, koja propagira samilost prema slabima i nemoćnima. Prosjačenje postaje glavnim "zanimanjem" tih osoba, s vremenom niču i prve ustanove za njihovo zbrinjavanje pri samostanima pojedinih crkvenih redova – bratovštine ili kongregacije, ksenodohije za strance, tiflokomije za slijepce itd.⁵

U doba reformacije je tolerantan stav djelomično narušen demonološkim stavom, osobito u odnosu na mentalno retardirane.

U razdoblju od sredine 14. do početka 16. stoljeća humanizam i renesansa usmjeravaju pažnju čovjeka i na njegove ovozemaljske potrebe, pa i invalidi, postupno, postaju sve više predmetom interesa, najprije istaknutih pojedinaca, a zatim i društva. Tako Vives (1492.–1540.) izražava vjeru u mogućnost školovanja i osposobljavanja slijepih. Time je imućnije pojedince svoga vremena potakao na organiziranje obrazovanja takvih osoba. I niz drugih mislilaca, kao F. Rabelais (1494.–1553.), M. Montaigne (1555.–1592.), Erazmo Roterdamski (1466.–1536.) i drugi, u svojim su djelima direktno ili indirektno ukazivali na probleme invalida i njihov položaj u društvu i sustavu obrazovanja. Stanovitu ulogu u tom pogledu imala su i djela engleskog filozofa i pedagoga J. Locka (1632.–1704.) u kojima je njegov empirizam i pedagoški optimizam izražen frazom *tabula rasa*, kojom daje prednost odgoju nad naslijeđem. I filozofski pravci, racionalizam R. Descartesa (1569.–1650.) te senzualizam E. B. Condillaca, (1715.–1780.) dali su indirektnu podršku invalidima. Prvi su učenje, tj. upoznavanje objektivnoga vanjskog svijeta svodili na razum i tvrdili da je ono neovisno o svakom osjetnom iskustvu, a drugi na osjetila, tj. da su osjetila, a ne um primarni u učenju. Dakle, osoba zdravog uma, bez obzira na stanje osjetila, može učiti, tvrde racionalisti, odnosno osoba zdravih osjetila, bez obzira na stanje uma, također može stjecati znanje, tvrde senzualisti, prema kojima ništa nema u ljudskom umu što prethodno nije prošlo kroz osjetila. U tom pogledu posebno mjesto pripada materijalistima 18. stoljeća (La Mettrie, Holbach, Helvetius, Diderot). Najizričitiji je u tom smislu bio D. Diderot (1713.–1784.), poznat po čuvenim pismima (*Pismo o slijepima namijenjeno onima koji vide* i *Pismo o gluhima i nijemima namije-*

⁵ Više o tome vidi u Puljiz, 1997.a.

njeno onima koji čuju i govore, 1751. godine), kojima tadašnjim organima vlasti u Francuskoj i, općenito francuskoj javnosti, skreće pažnju na slijepe i gluhe osobe, a indirektno i na druge vrste invalidnosti s prijedlogom da se sustavnije izučavaju i rješavaju njihovi obrazovni i socijalni problemi.⁶

Uz navedene pristupe i filozofske poglede na stavove prema invalidima utjecali su i drugi činitelji kao: ratovi, epidemije i druge nepogode koje su uzrokovale nestašicu radne snage i tako otvarale prostor sposobnijim pojedincima da se uključe u rad i pokažu što mogu i znaju.

UTEMELJENJE SUSTAVA SEGREGACIJE

Dosad navedeni, te drugi mogući činitelji, pozitivno su djelovali na afirmaciju optimističkog stava prema invalidima i povjerenju u njihove sposobnosti, uključujući i sposobnost za obrazovanje, što je imućnije pojedince i entuzijaste potaklo na osnivanje prvih škola za tu populaciju. Tako je prva škola za slijepe otvorena u Parizu (Valentin Haüy, 1785.), a za mentalno retardirane također u Parizu (Eduard Seguin, 1837.). Broj tih škola se postupno povećavao, najprije u Francuskoj, a zatim i u drugim europskim zemljama te Velikoj Britaniji i SAD, a istovremeno se širio spektar obuhvaćenih vrsta i stupnjeva invalidnosti.⁷

Razvoj industrijske proizvodnje otvorio je veće mogućnosti za prihvataje invalida na tržištu

radne snage, čime su stvorene pretpostavke za njihovo koliko-toliko sustavno školovanje, radno osposobljavanje te zapošljavanje.⁸ Zahvaljujući tome, u razdoblju od druge polovice 19. stoljeća do Drugog svjetskog rata, izrastao je poseban sustav specijalnog školstva koji je kasnije ekspandirao te ni na koji način nije bio u relaciji s općim ili redovnim sustavom školstva. Tako su nastala dva sasvim odvojena i samostalna sustava – redovni i specijalni školski sustav. Analogno tome postupno se sve više afirmirao i izdvojeni sustav radnog i profesionalnog osposobljavanja te zapošljavanja invalida u posebnim, samo njima namijenjenim, ustanovama i pogonima.⁹ Na taj je način obuhvaćen relativno veliki broj invalida pa se odnos društva prema njima u tom razdoblju može označiti očekivanim i realnim. Ipak je separiranje u posebne škole, radne organizacije, stambena naselja, posebna društva itd. dovelo do njihova izdvajanja i izoliranja iz stvarnog života te njihove posvemašnje otuđenosti, odnosno "segregacije".¹⁰

KREIRANJE SUSTAVA INTEGRACIJE

Do svojevrsne reakcije na segregacijski pristup dolazi šezdesetih godina kada se javlja ideja integracije koja invalidnost apriori ne promatra kao apsolutnu individualnu kvalitetu, nego je pokušava situirati u relaciju individuum – društvo, čime se ističe relativna prirodna invalidnosti, što omogućava da se segrega-

⁶ Diderot, D.: *Lettre sur les sourds et muets à l'usage de ceux qui entendent et qui parlent*, Paris, 1751. *Pismo o slijepima onima koji vide* objavila je "Zora", Zagreb, 1950. godine pod naslovom *Pismo slijepcima*. To je pismo bilo zapaženo ne samo u Francuskoj nego i širom svijeta, a za njega je Maks Seffler u svom djelu *Slijepi u životu narodu (Der Blinde im Leben des Volkes, Leipzig, 1956.)* rekao da predstavlja most preko kojega su slijepi iz srednjega ušli u XIX vijek.

⁷ Prva škola za slijepe u Hrvatskoj, i uopće na jugu Europe, otvorena je u Zagrebu (Vinko Bek, 1895.), a za gluhe također u Zagrebu (Adalbert Lampe, 1885.).

⁸ Više o tome vidi Puljiz, 1997.b: 31-39.

⁹ Podlogu izdvajanju, tj. segregacijskom pristupu, činilo je shvaćanje da je invalidnost apsolutno stanje koje se ne da izmijeniti. Stoga se pažnja usmjerava na pojedinca i njegovu smetnju. Njega se uzima, prije svega i iznad svega, kao invalidnu osobu te ga se prema toj njegovoj osobnoj značajki diferencira od drugih. To je jedan od razloga što ga se nije smatralo ravnopravnim ostalim ljudima. Budući da se takve osobe uzimalo različitim od drugih, trebalo ih je različito i tretirati. Izdvojeni, tj. segregacijski tretman, dakle, proizlazi iz shvaćanja da se radi o nekompletnom ljudskom biću pa se treba prilagoditi datom redu stvari. Shodno takvom pristupu segregacija je rezultat same prirode invalidnosti, a segregacijske mjere u svrhu socijalne zaštite invalida nerijetko su potencirale njihove teškoće i dovodile do tzv. sekundarnih posljedica koje su umanjivale njihove šanse da ih se promatra u terminima socijalne integracije ostalih i još više potencirale njihovo izdvajanje iz društvene sredine. To je bila, a djelomično je i danas, bitna povijesna značajka odnosa društva i društvenih ustanova prema invalidima koja je za posljedicu imala marginalizaciju oko 10% populacije. U takvim okolnostima invalidi su učili, radili i živjeli u zatvorenim i otuđenim oblicima života koji nije osobito korespondirao sa životom otvorene društvene sredine (Zovko, 1982.b: 7).

¹⁰ Pojam i termin segregacija u ovom se radu odnosi na izdvajanje ili separiranje invalida iz socijalne sredine i njihovo smještanje u posebne ustanove, odvojene od vanjskog svijeta. To je izdvajanje, ovisno o situaciji, bilo spontano, temeljeno na predrasudama ili je bilo posljedica službene politike prema toj populaciji. Uporaba termina segregacija, iako apriori podsjeća na rasnu segregaciju, sračunata je na to da se potenciraju negativne posljedice izdvajanja u svojevrsni "geto" i tako istakne potreba prevladavanja tog stanja uključivanjem tj. integracijom ili inkluzijom tih osoba u otvorene oblike društvenog života i rada. Termini segregacija – separacija – institucionalizacija mogu se smatrati i sinonimima.

cijski obojen pesimizam, zamijeni značajnim stupnjem societalnog optimizma. Umjesto isticanja devijacija, sada se naglašavaju sličnosti i identičnosti invalida i ostalih, kao npr. mi smo svi manje-više slični, samo nam socijalna sredina, odnosno društvo, postavlja različite zahtjeve kojima pojedinci u različitom stupnju mogu udovoljavati. Nasuprot društvu koje funkcionira na segregacijski način po osnovi prirodnog reda stvari, socijalna integracija se smatra prirodnom stanjem.¹¹

Nezadovoljstvo izdvojenim sustavom edukacije i socijalne skrbi, odnosno segregacijskim pristupom, dovelo je do zahtjeva za dokidanjem dualizma dvaju spomenutih sustava. Analogno tome su pod udarom kritike, najprije u inozemnoj, a zatim i u tuzemnoj znanstvenoj i stručnoj literaturi:

– segregacijski pristup jer čini dodatnu teškoću invalidima,

– način dijagnosticiranja i kategorizacije te svrstavanja u posebne skupine u svrhu izdvajanja u odvojene oblike školovanja i socijalne skrbi, jer potiče etiketiranje, stigmatizaciju i manja očekivanja,¹²

– programi socijalne skrbi, jer su se temeljili samo na uvažavanju subjektivnih karakteristika i teškoća, a ignorirali utjecaje tizičke i socijalne sredine.¹³

Kritikom segregacije postavljen je zahtjev za integracijom, što podrazumijeva pravo invalida na školovanje, rad i život u otvorenoj školskoj, radnoj i socijalnoj sredini, što je bitna pretpostavka promjene dotadašnjeg društve-

nog odnosa prema tim osobama. Kasnija istraživanja, intenzivirana 70-tih i 80-ih godina, išla su u prilog opravdanosti takvog zahtjeva.¹⁴

Njihovi rezultati su pokazali da u uvjetima integracije invalidi imaju veće mogućnosti socijalizacije, tj. da budu prihvaćeni od drugih i da prihvate druge te da razviju veću motivaciju za radne i socijalne aktivnosti u interakciji s ostalima. Ispoljavanjem vlastitih sposobnosti i uspjeha oni dolaze u priliku da o sebi emitiraju pozitivne umjesto, tradicionalno, negativnih informacija i tako pridonose transformaciji negativnih u pozitivne stavove socijalne okoline prema njima te suzbijanju predrasuda.

VREDNOVANJE SUSTAVA INTEGRACIJE

Spomenutih je godina na temelju istaknutih zahtjeva i rezultata istraživanja Opća skupština Ujedinjenih naroda usvojila Deklaraciju o pravima invalida na temelju koje je izrađen i prihvaćen Svjetski program akcije (*World Programme of Action Concerning Disabled Persons*) (u daljnjem tekstu Program), koji je činio opći okvir za izradu nacionalnih programa i svojevrsni putokaz njihove realizacije. Rezultati sustavnog praćenja i vrednovanja ostvarivanja tog Programa opravdali su njegovo usvajanje i ukazali na prednost integracijskog u odnosu na tradicionalni segregacijski pristup.

Zahvaljujući tim prednostima i nastojanjima u tom pravcu pokret integracije se sve više širi te poprima svjetski trend i značenje.¹⁵ On

¹¹ O integraciji govorimo samo onda kada se radi o istinskoj socijalnoj integraciji i interhumanom prihvaćanju i suradnji, a ne samo o fizičkoj nazočnosti invalida među ostalim ljudima. Nije, dakle, dovoljno da ljudi žive pod istim krovom ili da rade u istoj radnoj organizaciji ili, pak, pohađaju isti razred u školi, nego je potrebno da se, osim reduciranja fizičke distancije, među njima uspostavi obostrana komunikacija i interakcija. Prava socijalna integracija podrazumijeva uzajamne socijalne odnose i istovremenu pripadnost, kako skupini invalida, tako i skupini ostalih ljudi neinvalida. Treba, dakle, izbjeći situacije u kojima su invalidi fizički integrirani (inkluzija), a socijalno izolirani. Integracija, međutim, nije adaptacija ili pasivno prilagođavanje sredini ili uklapanje u nju, kako se to nerijetko smatra i u praksi dešava, nego ona podrazumijeva aktivno uključivanje u skupinu ili razred ili socijalnu sredinu i obogaćivanje te sredine originalnim doprinosom integrirane osobe.

¹² Stigmatizacija = stigma, žig, obilježje = obilježavanje npr. kategorizacijom; etiketiranje (naljepnica ili etiketa) = pridavanje naziva s negativnim prizvukom npr. defektan, zaostao, hendikepiran i sl; svrstavanje ljudi u posebne skupine prema nekom obilježju.

¹³ Okoliš = fizička sredina; okolina – socijalna sredina; okolica = okoliš + okolina

¹⁴ Zapažene radove o problemu integracije tih su godina, između ostalih, objavili: Deno i suradnici, 1970., Iano, 1970., Sabatino, 1971., Hamill, 1972., Snap, 1972., Affleck i suradnici, 1973., D'Alonzo, 1973., itd., a od naših autora: Tonković, 1966., Zovko, 1966., Stančić, 1977., Zovko, 1979., Tonković-Stančić, 1980., Zovko, 1980. itd. U tim se radovima uglavnom zagovara optimistički pristup prema integraciji, uz obvezatno isticanje otežavajućih činitelja te zahtjev za ispunjavanjem objektivnih i subjektivnih pretpostavki tog procesa. Termini integracija – inkluzija – deinstitutionalizacija u funkcionalnom smislu su sinonimi.

¹⁵ U Hrvatskoj je Zakonom o odgoju i osnovnom obrazovanju 1980. i Zakonom o usmjerenom obrazovanju 1982. godine u tom pravcu učinjen prvi korak, koji je osamostaljivanjem naše zemlje još naglašeniji. Taj proces, međutim, kako u školi tako i izvan nje, još se uvijek odvija uz velike teškoće, objektivne i subjektivne naravi, te zahtijeva sveobuhvatniju, sustavniju i intenzivniju društvenu podršku.

je u visokorazvijenim zemljama već dobroano uznapredovao, dok se u zemljama u razvoju, a djelomice i u nerazvijenim zemljama Afrike, Azije i Južne Amerike postupno sve više afirmira u skladu s ostvarivanjem objektivnih i subjektivnih pretpostavki tog nastojanja i uvjetima svake konkretne zemlje.

Na spomenuti Program se najozbiljnije osvrnula Skupština Ujedinjenih naroda i to na razdoblje od 1983.-1992. godine, što čini treću etapu njegova kontinuiranog vrednovanja.¹⁶

Tim su osvrtom:

– propitani i prikazani politički trendovi i programi nakon 1992. godine,

– dokumentirane inicijative vladinih i nevladinih organizacija i Ujedinjenih naroda koje su u relaciji s ispitanim trendovima i programima te proučene i prikazane njihove posljedice na Program u razdoblju nakon 1992. godine, i

– predložene mjere za unapređenje Programa za razdoblje do 2000. godine i nakon nje.

Temeljem dobivenih nalaza ostvaren je uvid u političke i programske trendove tretmana invalida, dat prikaz za tu problematiku relevantnih pitanja i sagledane njihove posljedice za primjenu Programa. U skladu s tim nalazom naznačeni su mogući činitelji, odnosno stavovi koje treba imati na umu prilikom korigiranja, pa i redefiniranja dotadašnje politike i na njoj temeljenog kreiranja i evaluiranja Programa.

Među tim se stavovima osobito značajnima čine:

1. Smještaj i razmatranje problematike invalida unutar konteksta cjelokupnoga društvenog razvoja i šireg okvira ljudskih prava, što je bitan pomak od politike integracije u socijalni život prema politici njihova punog sudjelovanja u životu i razvoju društva.

2. Aktivno sudjelovanje u razvoju društva i novi pristup ljudskim pravima u funkciji je kompetentnog ostvarivanja prava na modifikaciju okolice, primjerene potrebama i mogućnostima invalida.

3. Ostvarivanje njihovih socijalnih, ekonomskih, kulturnih, civilnih i političkih prava na tragu je ostvarivanja ljudskih prava za sve.

4. Involviranost invalida u realizaciju Programa važan je činitelj ostvarivanja njihovih ljudskih prava, tomu je podršku dala i Deklaracija o socijalnom razvoju (Copenhagen, 1998.).

5. Neophodno je raditi na proširivanju institucionalne baze službe podrške vladinih i nevladinih organizacija i udruga te privatnog sektora i jačati njihovu materijalno-financijsku osnovu. Tijekom kreiranja i realizacije Programa suradnju ustanova i organizacija treba usmjeravati u pravcu ostvarivanja punopravnosti i jednakosti invalida. U tom se sklopu čini bitnim usklađivanje Programa s izvršiocima i rokovima te respektiranje različitosti programskih modaliteta i lokalnih prilika te ustanova koje sudjeluju u njegovoj realizaciji.

6. Osigurati trajnu transparentnost i multi-dimenzionalnost Programa s obzirom na njegove ciljeve, aktivno sudjelovanje invalida u njegovoj realizaciji, ciljeve prevencije, rehabilitacije i pristupačnosti te pružiti jednake pogodnosti, odnosno, jednake šanse svima.

7. Uvažavati nagli razvoj informatike, tehnologije i telekomunikacija koji pruža povoljne uvjete kreiranja novih pomagala i središta kompetentnih službi, zainteresiranih za problematiku invalida te omogućava informatizaciju Programa primjerenog trećem tisućljeću.

8. Širenje ciljeva Programa na populaciju stariju od 65 godina, i u vezi s time povećanje broja invalida, ne dozvoljava odlaganje rada na prilagodavanju okolice njihovim potrebama i kreiranju alternativnih modela razvoja ključnih službi i usluga koje će u sljedećem razdoblju biti u funkciji samostalnog kretanja i neovisnog života svih. Drugim riječima, sve osobe, uključujući i invalide, moraju dobiti priliku da tijekom životnog ciklusa adekvatno reagiraju na promjene. Temeljna pretpostavka toga nastojanja je stvaranje povoljnijih uvjeta planiranja i zadovoljavanja prioritetnih potreba na razini lokalne zajednice.

¹⁶ Na 22. sjednici, održanoj 12. prosinca 1997. godine, Opća skupština Ujedinjenih naroda usvojila je Rezoluciju br. 52/82 o ostvarivanju spomenutog Programa aktivnosti kojom je ohrabrila vladine i nevladine organizacije te ustanove Ujedinjenih naroda da propitaju elemente ekonomske i socijalne politike, važne za ostvarivanje pristupačnosti, uvjete zapošljavanja, socijalnu podršku i socijalnu sigurnost invalida. Podsjetimo da je prvim paragrafom spomenutog Programa predviđeno "... da se promoviraju učinkovite mjere za prevenciju, rehabilitaciju i ostvarivanje ciljeva 'pune participacije' invalida u društvenom životu i razvoj u pravcu njihove jednakosti."

Naznačeni stavovi upućuju na veliko značenje koherentnosti kreiranja socijalne politike i realizacije socijalnih programa s obzirom na lokacije ustanova, službe podrške i jačanje njihovih kapaciteta.

Oni su u odnosu na kreiranje globalnoga – svjetskoga Programa, izraženog u terminima ljudskih prava, našli primjenu i u dokumentima različitih međunarodnih tijela, konferencija i skupova.¹⁷

Općenito uzevši, dosadašnje su spoznaje i iskustva u internacionalnim razmjerima pokazali da se u planiranju, realizaciji i vrednovanju Programa treba usmjeriti na ostvarivanje ljudskih prava općenito, prije nego na prava i potrebe invalida kao zasebne skupine. Dakle, probleme invalida treba percipirati i rješavati unutar šireg konteksta socijalnih, ekonomskih i ambijentalnih činitelja za koje se pretpostavlja da će u idućem razdoblju uspješnije pridonositi afirmaciji društva za sve njegove članove. Prema tome, širi okvir ljudskih prava i zalaganje za njihovo ostvarivanje je pravi put za izjednačavanje mogućnosti i samoostvarivanje invalida.

Dakle, za razliku od tradicionalnih mjera i pristupa socijalne skrbi, usmjerenih na pružanje pomoći invalidima kao zasebnoj skupini u njihovu prilagođavanju "normalnom životu", odnosno "normalnim socijalnim struktura-

ma", sada se zagovara novi trend, tzv. "univerzalni pristup", koji se izražava ostvarivanjem ljudskih prava svih, a unutar toga i prava invalida ne samo na školovanje, profesionalno osposobljavanje i zapošljavanje, nego i na prilagođavanje okoline njihovim potrebama, ali i potrebama ostalih ljudi.¹⁸ Uspješno ostvarivanje prava svih podrazumijeva komplementarnost socijalnih, ekonomskih i kulturnih prava te civilnih i političkih prava.

Promatranje problematike invalida u terminima ljudskih prava svijetu svojevrsna je novina koja otvara nove perspektive i mogućnosti ne samo njima, nego i društvu u cjelini, i na toj osnovi daje veliki doprinos napuštanju segregacijskih i afirmaciji integracijskih mehanizama njihove rehabilitacije i socijalne integracije. Prema tome, uspjeh u rehabilitaciji i sudjelovanju invalida u životu otvorenog društva treba promatrati, rješavati i vrednovati u kontekstu dostignute razine ostvarivanja ljudskih prava.

STRATEGIJA POLITIKE INTEGRACIJE ZA RAZDOBLJE DO 2010. GODINE

U skladu s navedenim stavovima su prilagođeni instrumenti međunarodne politike, koja ima globalni karakter te predstavlja okvir i

¹⁷ Bečka deklaracija (*The Vienna Declaration and Programme of Action*) koju je usvojila Svjetska konferencija za ljudska prava (*World Conference of Human Rights*, Viena, 14-25 june, 1993.) u odjeljku o jednakosti, dignitetu i toleranciji, sadrži i posebni dio o pravima invalida.

Na Međunarodnoj konferenciji o stanovništvu i razvoju (*International Conference of Population and Development*, Cairo, 5-13 September, 1994.) usvojen je Program akcije (*The Program of Action*) u kojemu je posebno poglavlje posvećeno položaju invalida te strukturi i ulozi obitelji u ostvarivanju njihovih prava.

Na Svjetskom summitu o socijalnom razvoju (*The World Summit for Social Development*, Copenhagen, 6-12 March, 1995.) usvojena je Deklaracija o socijalnom razvoju i programu aktivnosti (*Copenhagen Declaration of Social Development and Programme of Action*). U tom je Programu prihvaćeno stajalište prema kojemu su invalidi nerijetko predestinirani, pa i forsirani, prema siromaštvu, nezaposlenosti i socijalnoj izolaciji. Da bi se takav trend ispravio, rješavanje problematike invalida se usmjerava na suzbijanje siromaštva, reduciranje nezaposlenosti širenjem produktivnog zapošljavanja i na njihovu socijalnu integraciju.

Na četvrtoj Svjetskoj konferenciji o ženi (*The Fourth World Conference of Women*, Beijing 4-5 September, 1995.) prihvaćena je Deklaracija i platforma za akciju (*The Beijing Declaration and Platform for Action*) kojom je predočena situacija žene, suočene s barijerama u napredovanju i kompetentnosti (ovlastima) zbog invalidnosti i drugih činitelja. Tom se platformom potiču vlade da ženama osiguraju jednake šanse i jednak pristup, da im učine dostupnim primjerene škole, zanimanja, radna mjesta itd. te tako pridonose uklanjanju barijera i diskriminacije na temelju spola, porijekla i invalidnosti.

Na Konferenciji Ujedinjenih naroda o ljudskim naseljima (*United Nation Conference of Human Settlements*, Habitat II, održanoj u Istanbulu, Turska od 3.-14. lipnja 1996.) postavljen je zahtjev da se pri izradi nacionalnih planova stambene izgradnje i rješavanju stambenih problema uvažavaju standardi izjednačavanja invalida s ostalima, što je na tragu ostvarivanja "Društva za sve" itd.

¹⁸ Dosadašnji pristup socijalne skrbi karakterizirao je naglasak na osiguranju podrške adaptaciji invalida društvenom životu – "normalnim socijalnim strukturama", a bio je poduprt tadašnjim pristupom fenomenu ljudskih prava kojima se inzistiralo na osposobljavanju invalida da svoje držanje i ponašanje prilagode zahtjevima okoline. Nasuprot tome se njihova prava danas uzimaju pravima ukupne ljudske populacije, a uključuju i modifikaciju okoline (fizičke i socijalne) prema potrebama svih ljudi, što je nova dimenzija suvremenog pristupa tretmanu invalida.

putokaz za aktivnu suradnju na nacionalnoj, regionalnoj i internacionalnoj razini. Ta je politika definirana Rezolucijom Opće skupštine Ujedinjenih naroda br. 48/99 i izražena sintagmom "Društvo za sve u 2010. godini" (*Society for all by the Year 2010*). Njome su zainteresiranim vladama, za razdoblje 1995.–2010. godine, prezentirane moguće sekvence strategije neovisnog mehanizma praćenja i vrednovanja ostvarivanja jednakopravnosti invalida i procesa njihove socijalne integracije. Osim toga, ona ukazuje i na pretpostavke te metode inkluzivnog planiranja, tijesno povezane s uvjetima i mogućnostima analitičko-sintetičkog pristupa kreiranju socijalne politike i na njoj temeljenog socijalnog programa.¹⁹

Ta je politika ugrađena u inovirani Program idućeg razdoblja (*The World Program of Actions*) kojim se:

- jednakost invalida definira na način da im se osiguraju šanse istovjetne ostalima, tj. nastoji se na ikvolizaciji pristupa, pogodnosti i mogućnosti,

- njihovu problematiku uzima integralnim dijelom razvoja nacionalne politike i nacionalnog programa,

- uvodi novi trend modifikacije okolice prema potrebama ukupne populacije koji uvažava naznačeni "univerzalni pristup" dizajniranju politike projektiranja i izgradnje objekata, odnosno adaptacije okoliša i

- zagovara politiku integracije.

Tako koncipirana politika i na njoj temeljen Program respektira relativno novi trend u području socijalne politike i socijalne skrbi, koji se izražava u zalaganju za socijalna, ekonomska, kulturna te civilna i politička prava svih pa i invalida, čime se pažnja usmjerava na standarde, pravila i mjere relevantne za njihovu

vu problematiku, situiranu u širi kontekst ljudskih prava. U okviru tih prava nastoji se osigurati njihovu uključenost u razvoj i donošenje odluka, njihov doprinos naporima daljeg razvoja te jednakost i ravnopravnost u uživanju plodova tog razvoja. Pretpostavkom ostvarivanja tako koncipiranih prava su činitelji pristupačnosti, edukacije, odgovornosti, osposobljavanja, socijalne sigurnosti, obiteljskog i osobnog integriteta, respektiranja religije i uvažavanja.

Za ilustraciju pristupa ostvarivanju ljudskih prava u području odgoja i obrazovanja može poslužiti

Model inkluzivne edukacije²⁰

Taj se model temelji na sintagmi "Društvo za sve – Edukacija za sve – Škola za sve" (*Society for all – Education for all – School for all*). Tu je ideju, odnosno model, snažno podržala UNESCO-va konferencija, održana lipnja 1994. godine u Salamanci, Španjolska, na kojoj su sudjelovali predstavnici 92 zemlje i 25 međunarodnih organizacija (*The World Conference on Special Needs Education, Access and Quality*). Ta je konferencija pozvala na temeljitu promjenu politike obrazovanja i reformu škole promovirajući inkluzivnu edukaciju i inkluzivnu školu kao bitnu pretpostavku ostvarivanja inkluzivnog društva. Inkluzivna škola bi pokrivala cjelokupnu odgojno-obrazovnu strategiju koja bi opsluživala svu djecu, pa bi i obrazovanje invalida (specijalni odgoj) postalo sastavnim i nedjeljivim dijelom nove prosvjetne i socijalno-ekonomske politike.

U završnom dokumentu te konferencije, pod točkom 2., posebno je naglašen pristup i kvaliteta obrazovanja (*Access and Quality of Education*) proklamiranjem sljedećih principa:

¹⁹ Taj pristup uključuje procjenu usmjerenosti i primjerenosti Programa potrebama invalida te propitivanje okolice u kojoj će se on realizirati. Za izvršenje tog zadatka bitan je metodološki postupak osjetljiv na problematiku invalida. Drugim riječima, pravilno prikupljeni i obrađeni podaci te interpretirani i prikazani rezultati omogućuju jasnije sagledavanje i identificiranje kratkoročnih i srednjoročnih ciljeva ikvolizacije pogodnosti, uvažavanje varijabli okolice, međunarodne klasifikacije invalidnosti te definiranje indikatora i instrumenata dijagnosticiranja. Stoga su oni temelj formuliranja socijalne politike i glavni okvir za planiranje nacionalnih programa.

²⁰ Model inkluzivne edukacije izražava zahtjev za školom, obrazovanjem i društvom za svu djecu i mladež. To znači da redovnu, a ne više specijalnu školu, treba učiniti kompetentnom i odgovornom i za djecu invalide. Kako se radi o velikom zaokretu obrazovne i socijalne politike prema integraciji, odnosno inkluziji, tom se zahtjevu može samo postupno udovoljiti kontrolom bitnih pretpostavki njegova uspješnog ostvarivanja. Budući da pretpostavke, bilo objektivne bilo subjektivne naravi, mogu biti brojne, osvrnut ćemo se samo na jednu od najznačajnijih, tj. na arhitektonske i socijalne barijere. Te su barijere najvećim dijelom duboko usađene u organizaciju našeg života, urednog prema standardima prosječnih vrijednosti i to na materijalnom i na duhovnom području. Ti su standardi ugrađeni u funkcioniranje ustanova, u zakonodavstvo, različite službe i usluge, u projekte stambenih zgrada i drugih arhitektonskih objekata, u oblikovanje namještaja, sredstava i alata itd.

– svako dijete ima pravo na odgoj i obrazovanje, usmjereno na postizanje njemu primjerenog stupnja obrazovanja;

– svako dijete ima posebne, samo njemu svojstvene, karakteristike, interese i sposobnosti, odnosno potencijale;

– sustav obrazovanja treba kreirati, a obrazovani program implementirati tako da se uvažava široki spektar tih razlika i potreba;

– djeci s posebnim edukacijskim potrebama valja omogućiti pristup u redovne škole, a njihove probleme locirati i rješavati unutar pedagogije usmjerene na dijete (*child-centred pedagogy*), sposobne da zadovolji njihove potrebe;

– redovne škole inkluzivne orijentacije najefikasnije su sredstvo za suzbijanje i modifikiranje predrasuda i diskriminacijskih stavova te kreiranje socijalne atmosfere, prikladne za dobro prihvaćanje djece s posebnim potrebama i izgradnju inkluzivnog društva (društva za sve njegove članove), osiguranje edukacije za sve, potiču ukupnu učinkovitost odgoja i obrazovanja te financijsku uspješnost njegova sustava.

U točki 3. istog dokumenta od vlada pojedinih zemalja se zahtijeva:

– da daju najveći politički i financijski prioritet unapređenju sustava obrazovanja koji uključuje svu djecu,

– da se načelo inkluzivne edukacije (koe-dukacije) regulira zakonski te da sva djeca upisuju i pohađaju redovnu školu, izuzev ako se razložno ne dokaže da je opravdano postupiti drukčije,

– da se ohrabri i olakša sudjelovanje (participacija) roditelja, lokalnih zajednica, organizacija i zainteresiranih udruga u procesu planiranja i ostvarivanja zadovoljavanja posebnih obrazovnih i drugih potreba,

– da se poduzmu mjere za što ranije otkrivanje i identificiranje te pružanje pomoći djeci s posebnim potrebama, i

– da se u kontekstu naznačenih promjena u sustavu obrazovanja osiguraju i promjene u programu osposobljavanja stručnih kadrova.²¹

Polazište u kreiranju inkluzivnog sustava edukacije mora biti jasno definiran cilj odgoja i obrazovanja, usmjeren na izgradnju demokratskog društva, društva socijalne pravde i socijalnih pogodnosti koje favoriziraju integrirane umjesto tradicionalnih institucionalnih programa i pristupa ostvarivanju ljudskih prava, uključujući i pravo na obrazovanje.

Naznačene odgojno-obrazovne, razvojno-ekonomske i socijalne intencije i mjere moraju involvirati bitne elemente afirmativne akcije i redistribuciju socijalnih razvojnih programa, koji u planiranju i primjeni trebaju biti inkluzivni. Drugim riječima, invalidi i njihove obitelji moraju biti alocirani i tretirani po poštenoj proporciji i sredstvima, tj. ekonomski poduprti u borbi za pozitivne promjene. Da bi se takve namjere mogle postupno ostvariti, čini se nužnim nastojati na:

– uključivanju invalidne djece i mladeži u redovne oblike odgoja i obrazovanja,

– intenziviranju tehničkog opremanja odgojno-obrazovnih, profesionalnih te proizvodnih programa suvremenom tehnologijom,

– proširenju dijapazona zanimanja i djelatnosti za koje se invalidi osposobljavaju,

– zakonskom reguliranju problematike invalida (školovanje, prijevoz, zapošljavanje, porezi itd.),

– organiziranju zaštitnih radionica za invalide s utjecajnim dodatnim teškoćama,

– organiziranju samostalnih projekata u poljoprivredi i obiteljskoj proizvodnji,

– sklapanju sporazuma sa sindikatima,

– adekvatnom zastupanju invalida pred drugim pravnim osobama itd.

U ostvarivanju ovih nastojanja bitnu ulogu mogu imati i udruge invalida te druge zainteresirane organizacije i udruge.

MOGUĆI PRAVAC AKTIVNOSTI U REPUBLICI HRVATSKOJ

Većina dosad izloženih stavova i tvrdnji odnosi se na populaciju invalida širom svijeta. Kako su invalidi Republike Hrvatske dio te po-

²¹ Za ostvarivanje kvalitetnog odgoja i obrazovanja u novoj inkluzivnoj školi za svu djecu (kreativna, prosječna, edukabilna ispodprosječna i ona s posebnim potrebama) neophodni su odgovarajući stručni kadrovi: razredni i predmetni nastavnici, socijalni radnici, odgajatelji te drugi relevantni stručnjaci. Ipak se glavni naglasak stavlja na osposobljavanje redovnih nastavnika koje treba pripremiti za novu ulogu, što se može postići u okviru redovnoga ili izvanrednoga dodiplomskog studija te putem specijalizacije, odnosno stručnog usavršavanja.

pulacije, ti se stavovi i tvrdnje znatnim dijelom odnose i na njih, iako tu postoje stanovite razlike, prije svega u odnosu na obuhvat obrazovanjem, profesionalnim osposobljavanjem, zapošljavanjem i socijalnom integracijom, odnosno inkluzijom. Po toj osnovi se može tvrditi da i u našim prilikama važi teza o "krizi u rehabilitaciji" (*Crisis in Rehabilitation*). Naime, hrvatskom sustavu socijalne politike i socijalne skrbi, uključujući i programe skrbi za invalide, još se uvijek može pripisati atribut segregacijski, iako se ni rezultate integracije, odnosno inkluzije, ne može ignorirati. Ta njegova karakteristika, međutim, nije toliko značajka obuhvata, koliko načina dijagnosticiranja, školovanja, profesionalnog osposobljavanja, zapošljavanja i metoda njihova pripremanja za društveni život. U svrhu definiranja pouzdanog polazišta unapređivanja dosadašnjega i postupne izgradnje novoga – inkluzivnog sustava socijalne politike i socijalne skrbi, neophodno je znanstvenom analizom utvrditi aktualnu razinu funkcioniranja našeg sustava i staviti ga u odnos s naprijed naznačenim svjetskim trendom u tom području. Takav se pristup čini bitnom pretpostavkom kvalitetnog prijelaza iz sadašnjeg u neko više i kvalitetnije stanje te zahtijeva odgovarajuće promjene u cjelokupnoj socijalnoj politici, položaju i organizaciji socijalne skrbi. Za ostvarivanje tog prijelaza neophodna je prihvatljiva razvojna strategija sustava socijalne politike i socijalne skrbi te metodologija njenog ostvarivanja na razini Republike Hrvatske do koje bi se došlo konstruktivnim dijalogom uz uvažavanje znanstveno-stručnih te drugih objektivnih i subjektivnih pretpostavki takvog prijelaza.

Tom strategijom koncipirana i usvojena socijalna politika i unutar nje socijalna skrb treba biti u funkciji promjena u pravcu ostvarivanja:

- društva pluralne demokracije,
- društva ljudskih prava,
- društva svih njegovih članova,
- društva socijalne pravde, i
- društva socijalnih pogodnosti.

Preduvjet takvih promjena je jedinstvena društvena politika, adekvatno pravno regulirana i praćena ekonomsko-financijskim pokazateljima na razini države te primjerena regionalnim osobitostima. Unutar te politike treba kreirati i implementirati inkluzivno orijentiran sustav socijalne skrbi koji će respektirati široki

spektar i diversitet skupnih i individualnih razlika i potreba te pridonositi suzbijanju predrasuda i modifikaciji negativnih diskriminacijskih stavova prema invalidima, odnosno, kreiranju socijalne i ambijentalne atmosfere prikladne za prihvata i zadovoljavanje njihovih potreba.

U svrhu ostvarivanja tako zacrtanog cilja i prevladavanja "krize rehabilitacije" čini se nužnim, da sve razvojne društvene ustanove te bankarstvo i monetarne ustanove usvoje kriterije izrade razvojnih programa, kojima se društveno promovira obuhvat i uključivanje invalida (inkluzivna politika usmjerena na izvore, sredstva i uvjete te potpora usmjerena na specifične potrebe pojedinih skupina invalida) s ciljem da se podigne kvaliteta njihova življenja te društva u cjelini. U vezi s time je važno i u našim prilikama promovirati koncepciju "Jedno te isto društvo za sve" (*One society for all*) koja je na tragu afirmacije sustava ljudskih prava i vrijednosti izjednačavanjem uvjeta i pogodnosti u školovanju, rehabilitaciji i zapošljavanju invalida i ostalih građana. To znači da hrvatsko društvo za svoje članove obvezatno promovira distribuciju obrazovnih, profesionalnih, ekonomskih, socijalnih i drugih pogodnosti koje vode eliminaciji, ili bar ublažavanju, nejednakosti u tim područjima i pružaju primjerene, pa i jednake, šanse svima.

Za što uspješnije prevladavanje jaza između onoga što socijalna politika i socijalna skrb u nas jest i onoga što ona u idućem razdoblju treba postati, neophodno je inicirati izradu projekta razvoja djelatnosti socijalne politike, odnosno programa razvoja socijalne skrbi, analogno onome na globalnoj međunarodnoj razini. Taj bi projekt, odnosno program, trebalo temeljiti na programu razvoja Republike Hrvatske kojim bi se u državnom proračunu predvidjela financijska i druga sredstva njegove etape realizacije (kadrovi, oprema, način praćenja itd.). Njime bi trebalo predvidjeti i opseg, prirodu te prioritet istraživanja u području rehabilitacije.

Ono, pak, što se i mimo takvih istraživanja, već na prvi pogled uočava i što samo po sebi govori u prilog tezi o krizi rehabilitacije i u našim prilikama, te o potrebi prevladavanja takvog stanja je sljedeće:

- postoji neodgodiva potreba za redefiniranjem uloge profesionalnog kadra kojeg tre-

ba više snabdjeti tehničkim sredstvima i pomagala te metodama rada u lokalnoj zajednici,

– čini se opravdanim napustiti dosad dominantni princip jedinstvenog pristupa svima, odnosno zagovaranja jednake solucije za sve slučajeve invalidnosti te jače afirmiranje individualnog pristupa,

– podrška rehabilitaciji u različitim socijalno-ekonomskim prilikama i sredinama zahtijeva respektiranje tih prilika, premda ni individualne sposobnosti i vještine ne treba zanemariti,

– postojeće ustanove i službe u lokalnim zajednicama su nedovoljne za zadovoljavanje potreba invalida, a nedostaju uvjeti i financij-

ska sredstva da se takvo stanje promijeni na bolje,

– usluge podrške moraju postati dostupne, bez obzira na individualne karakteristike, a njihovi korisnici trebaju naći svoje mjesto u formuliranju politike i programa rehabilitacije,

– modifikacija okolice mora postati sastavnim dijelom programa rehabilitacije i bitan činitelj uključivanja invalida u društveni život, ostvarivanja njihovih ljudskih prava itd.

Drugim riječima, na "izazov rehabilitacije 21. stoljeća" treba odgovoriti fleksibilnim pristupom koji će omogućiti pripremanje invalida za različite aktivnosti u različitim situacijama rehabilitacije.

LITERATURA

- Brohier, W. H. (1995.) The Salamanca statement and framework for action on special needs education, *The Educator* Vol. VIII, No. 1, p. 4-6.
- Clark, M. (1998.) A New Weapon against unemployment and Poverty, *INFAMA* No. 6, p. 7.
- Ellissade, E. (1995.) Literacy and Blind Persons, *The Educator* Vol. VIII, No. 1, p. 13-15.
- Jurčević, Ž. (1994.) Socijalni program Republike Hrvatske, *Revija za socijalnu politiku* br. 1, str. 67-82.
- Klaić, B. (1958.) *Rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb.
- Puljiz, V. (1994.) Siromaštvo u srednjem vijeku (I), *Revija za socijalnu politiku* br. 4, str. 393-397.
- Puljiz, V. (1997.a) Kronologija socijalne politike Zapada (Od srednjeg vijeka do sredine dvadesetog stoljeća), *Revija za socijalnu politiku* br. 2, str. 161-167.
- Puljiz, V. (1997.b) *Socijalne reforme Zapada – od mišosrda do socijalne države*, RSP, Zagreb.
- Rowland, W. (1993.) Cairo Crossroads, *INFAMA* Vol. 33, No. 1, p. 2-3.

- Stančić, V., Tonković, F., Zovko, G. (1979.) *Profesionalna integracija slijepih*, Fakultet za defektologiju, Zagreb, 141-148.
- The Research Committee of World Blind Union (1993.) Properties for Technical Research and Development for visually Disabled Persons, *INFAMA* No. 4, p. 13-14.
- Third review and appraisal of the World Programme of Action concerning Disabled Persons (1997.) Disabled Persons, *BULLETIN*, No. 3, p. 2-18.
- World Social Summit (1994.) Declaration on Behalf of World Blind Union, *INFAMA* Vol. 34, No. 2, p. 21-22.
- Zovko, G. (1982.a) Ispitivanje podobnosti zgrada redovne osnovne škole i njihova okoliša za potrebe djece sa smetnjama u razvoju, *Defektologija* sv. 18, br. 1-2, str. 27-37.
- Zovko, G. (1982.b) Socijalna integracija osoba sa smetnjama u razvoju, *Defektologija* sv. 18, br. 1-2, str. 3-13.
- Zovko, G. (1996.) *Odgov izuzetne djece*, HAOZ i KSC, Zagreb.

Summary

INVALIDS AND SOCIETY

Gojko Zovko

This paper deals with the social issued of invalids. In the introductory part, the author refers to the definition, the causes and the proportion of invalids in the entire population. He then gives a critical historical review of the relationship of society towards such persons, particularly emphasising the metamorphosis of attitudes towards them (intolerant, predominantly intolerant, tolerant, demonising, optimistic, realistic and futuristic approaches).

In that context, the foundation and operation of an isolated, a so-called segregationist, system is described, which has not corresponded with an open, i.e. general, system of education and socialisation.

By criticising that system, the author emphasises the advantages of integration and advocates education, work and participation of invalids in an open social environment. The creation and evaluation of social integration and its success at international and national levels have resulted in some relevant knowledge which has served as guidelines for a strategic policy development and an integration programme for the period up to 2010. The key factor of the strategy is the support of social, economic, cultural, civil and political rights of all people and thus also of the rights of invalids.

In order to illustrate the approach of the realisation of human rights in the area of upbringing and education, "the model of inclusive integration" is presented, based on a syntagma "A Society for All – Education for All – Schools for All", supported by the UNESCO Conference held in Salamanca, Spain in 1994.

Finally, possible directions for activities in the Republic of Croatia are given which may be aimed at social policy and social welfare directed towards creating a society of pluralistic democracy and human rights and a society of all its members, in which social justice will reign and there will be social benefits for all.

Key words: segregation, a crisis of rehabilitation, policy of integration, inclusive integration, human rights.